

ХАЛДЫН ОРААЛ

(КУРАЯ ХЕВИРИНГЕ)

Октаргайыл хидиние, баш мунгаш аян-чорукче аят-танптар муруну чарында, космос корабни салып үдүр хензиг бетинде Ю. Гагарин: «Послани!» — «Халдын ораал!» — деп көгүс бөдүүн-биле шөзөн согзунин хамыкты кайгаткан. (Солундан).

Кымыгаары ужу-кыдым, дүүү чок дээр, Кым-даа кижэ эжини аяп, бакылаваан, Дедал маадыр мнгар шураш элешпезини Дээрини ханди—Октаргайже Сир-ле дугар Кайгамчыктыг коргуш билбес дидим кижэ Гагарин-не шымпын шыдаар турган боор ой. Дудусектаг дээрин бени өтүр шурал, Дидүүштелген оттуг согуи — корабьди

Аллай-Буучу, Танаа-Херел... Кым-даа эвес, Анаа-бөдүүн кадай кижэ төрөн олгу— Катпагайын кайгадкыкан Чегини олгу Гагарин-не диниан шыдаар турган боор ой. Сылдамстарже, Айнын, Хуяун оранинге Сыйда ок дег ам бо дорван кылдыттар, Карак чавеш аразында карап кыныр Хензиг үе кезе-ле бо Кестин кыры келген турда:

«Халдын ораал!» деп көгүс шөзөн күгө чангыс Гагарин-не соглеш-шылаар турган боор ой. Алдар, хуяу думалаады, адни бүргезе, Ажик, шоваа хуямузүрү арнын кавстаан, Хоор чону кылган херэн мнөгедикте, Космосгун Көдүмбүү болган кижэ— Бөмбүрөкти Октаргайдан хараан кижэ Бөгүн бистин арамыста чурттавынаан. Чап ЧУЛДУМ.

Монгуш Баянович ДОРЖУ

Тыва чечен чогаал, уран чул улуг кычкыдалга таварышкан. Салым-чаванын тыва шулуку Монгуш Баянович Доржу 1992 чылдын апрель 9-та хешертен мөчөөн.

Монгуш Баянович Доржу 1939 чылдын ноябрь 20-де Өвүр кожуунун Солдур-төрүттүгөн. 1958 чылда Хуядагыты отумаак школаны дооскаш, ВЛКСМ-нин Өвүр райкомунга амыкша турган. Оон соонда Москвада А. М. Горький аттыг литература институтунга өөренип кирген, ону 1967 чылда чедикшиктин дооскан. Өвүр райкомун школаларына башкылап, «Гывалын аныктары», «Сылдыччагазы П. А. Столыпин дүрген хемчеглерин алган. Россиянын Европада кезээнде таравчылары Сибирини делегерлерге эки тура бузуунга үндешпезини көзүренип шиттирлээ. Бинаар чурттан таравчылар үр үеини иштинде бүү хевирин чулурунда хостатканын болган кижэ бузуунга оонаштыр 15 гектар тараа шөвүн бээрин чөпшээрэн. Оон-биле калы өг-бүле саныга 200 рубль халас дууламачыны база берип турган. Оон түншениде Сибирини таравчылары кыска үеин иштинде Россияны Европада кезээнде болган даштык чурттарже хей тараан берип эгелзэн.

Монгуш Баянович Доржу школалык чылдарында чечен чогаалга халдыкшип эгелзэн. Оон иштүктөрүнн «Сылда одактар» деп баштайты ному 1965 чылда парлаттынган. Оу — «Ынакшыла», «Хөрдээ», «Суг чычкылар» деп шулуктер чымдыларында аштур. Боудуунг новелла чогаалдарынын ному чогаалы «Сыргалар» деп адаан. Оон корреспонденттары, репортжарты, очерктери республика солундарына калба-биле парлаттынган турган. Шу-дуктер, новеллалар чогаалы-нык болган бистин дүрген улустарынын чогаалчыларынын дыка хей чогаалдарын тыва дылга очулдуруп үндүргөн.

М. Б. Доржуун чогаалдарын очулгалары «Смена», «Познания», «Молодая гвардия», «Нева», «Сибирские огни» болган оон-даа еске парлаттырген, альманахтарга парлаттырганын. Салым-чаванын шулуку, литература болган уран чулге бердинген чогаалчы, бөдүүн ак, сепкилдиг кижэ Монгуш Баянович Доржуун чырыктыгы омур-хевир бистин чурктериниске кезээ мөчө-гө аштар. Тыванын чогаалчылары, культура амыкдакчылары.

Кызыл район Советинин кукумунун сонуугаадыг кижилерге амнадыры бола: чагайжыдылга болган еске-даа хергелдеге амык-лаары-биле кэрэ хөрүнүнү 1 тонна дээр өртэ бузуруп-гелерге, организациаларга, албан чурктеринге — 50 рубль, хамазыларга — 20 рубль. Телевизир Кая-Хем суурда Росселхозбанк салбырында 54102 санче шилдиктеп, чөпшээрелди районун бойдуе камгалаа кылдындан алып болган тускайлаан чөрдө хөрүнүн чуудурун ап болур. Таймыр херек болза, Кая-Хем суурда Тажияна, 20 адресе райкукуком бажынында № 25 кабинетке кээр.

КИНО

АПРЕЛЬ 11-ДЕ «НАЙЫРАЛ»: «Клетка» (АКШ) 9.30, 11.40, 14.00, 16.20, 18.40, ВИДЕОЗАЛ: «Гром возмездия» 9.00, 11.00, 13.30, 15.30, 17.30 шактарда. «КАА-ХЕМ»: «Рыцарь-оленок» (Кылат) 12.00, 14.10, 16.20, 18.30 шактарда. АПРЕЛЬ 12-ДЕ «НАЙЫРАЛ»: «Клетка» (АКШ) 9.30, 11.40, 14.00, 16.20, 18.40, ВИДЕОЗАЛ: «Гром возмездия» 9.00, 11.00, 13.30, 15.30, 17.30 шактарда. «КАА-ХЕМ»: «Рыцарь-оленок» 12.00, 14.10, 16.20, 18.20 шактарда. «ВОСТОК»: «В кошле» 13.00, 15.00, 17.00, 19.00 шактарда. АПРЕЛЬ 13-ТЕ «НАЙЫРАЛ»: «Ангелочек-истиньяна» 9.00, 11.00, 13.00, 15.00, 17.00, 19.00, ВИДЕОЗАЛ: «Отряд фантастики» (назначения) 9.40, 11.40, 13.40, 15.40, 17.40 шактарда. «КАА-ХЕМ»: «Октагон» 12.00, 14.50, 16.40, 18.30 шактарда.

ЫНАНЫШ

Чувурерим чамашкылыг, Чуну канчар кижэ боор мен. Шаандагы алгы чууур Сагжымга кирер чууу? Чамай даарап, селип-селтеп, Шанга кирип, түрөй бердим. Каш пенсия чүге чөткөр, Кайган-харап эгеледим. Аш-чем биле идик-хептин Агзын чор тыпнас бола. Пенсия джир хөкүк бистер

Бергелесек аргамыс чок. Аамында барза-барза, Аш-чут, халап келсе кончуг. Шаг-ле дорайтаза, Шалаан артса ыянчуг-дыр. Чону чорту ангара бээр, Чолуус дээр туржуп келир. Бир-ле кончуг ыныр чул — Президентийг болганмыс.

Донгак ДЫРТЫК.

ШУЛУКУЧУ ӨЧНУУМГЕ

«Кайза сен че, Каныг чор сен» — дзыннич Каныч чөрдө Уттур деп мен, сактып келдим. Мунгапталган сеткил аагы база катал. Булузгалып харек-чурам өйүп келди. ...Нүгүл болган хоп-чип

мени, сени кээргед чокка, Нүүрүс дуй туруп, тууду чыди, ажырбадым. Чемежийн сенден ырак болумза-даа, Сеткил чөзөң сени дзыннич тарып чор мен...

Чамис АДЫГ-ООЛ.

ХУРАГАНЫМ

Орай чазын төр дүтүгөн Орам, эрес хураганым Көей хойлар аразында Көргөн доран танып каар мен. Эгеленип, чассан-даа дег, Өзүн менче манчыл келир, Тун дег акжыр, хоюг дүктүг,

Дуран ышкаш характердыг. Кодак хонор аразында Коюг нарах хураганым. Дискетини чыла дүкшөк, Дискэм кырап тенектерин.

Детгер КАН-ООЛ. Бай-Тайга район.

БУЗУРЕЛИМ

Чедип кээрин үр-ле манай, Чөжө хунер, дүнер эрти. Честинийкеш чоранымыс Сеткилимни каазы болду.

Бүзүрелим сен-дир сен, Бүгүдөгө билдигир-дир. Кемин чүрөм ында дыка Көргөтпейн көр, кампал чор.

Тансия НАМЗЫРАП. Бай-Тайга район.

Кичик-Кичик

Шаг-шаандан бээр бистин ада-өбгелерин чөр санай дөртүл-төрө аайы-биле бөдүк-бөдүк өлдерип чурттан чораван улуг наздык улус билер. Бичан мен б хардыг турган боор мен. О үелерде бистин бо үе ышкаш хөгжүм аймаа бар эвес. Салым-чаванын кижилер чүгле бизаныч, чааган ойнаар. Ону хөлөк сонууруган көөр мен. Ол үездэ кады-хожа болган еске-даа, аалдар амы-хууда амыкшып кылды дооскаш, даштар доосту шактарын ажыглап, бог-боттарын чаалап, бир-ле өгте чыгып алган. Дээ-дилмап, тоодажып, каяктык, салып-чугалажып, тынзык-тажып, каттарынын кызы-буру оюннаны ойнап чораван сатгыжыда артып калган.

Бир-ле оюну, амгы үеини аныктарын сонуугаадыры биле бижал омур мен. Улуг наздык улустар көргөн-даа

Май-ола МОНГУШ.

Сонуургактарга

Эвээш удуур улуг назылыг кижэ Перуда Уаманг хоорайны чурттакчысы Педро Айала чоонга чаа 112 харлаан. Ол чүгле Перуда эвес, дарын бугу делегенде э-не узун наздыг, Айала — индей кижэ. Ам бажынын дүгү чөпшөк буура, арныла өмчөкөк ыскыттардыг, салы бөзө ак. Сөүлү о беш чыл дүргүзүндэ түс черини уран чул шолозаныне ону үгүчү чалаар. Педро Айаланын чуртун тарттыраг аны оу чүрүп Оон чуга-лап турарын өзүгар алырга ол каян даа арага ишпоз, таапты тартпаан, а хонукта чүгле ийи шак, удуур. Айаланын алак

бышкка ам-даа чиник, боду омак-сөргөк. Муруну Америкада сураттыг анык болган балыкчы. КЫМНЫН ЧЕПСЭ ИРГИ? Намбиянын сонгу девис-кээринге тузуг кылдыр черин казып турган үедэ хой бөо-чөесек тыгылган. 2 муу ажыг боолар, оларын хой муу курлаавор октары. Кайы күрне ол бөо-чөесек тин шыгжааны ам дээрине билде толарагылаттымаан. Бичалажон колонизаторларын бөо-чөесэ болуп магат чок деп санап турба. 189-1895 чылдарда немец колонизаторлар ол черини овамбо деп аймак улзууну тура харышканын нарыжызы биле баскан.

Индекс 6671000. Кызыл хоорай Красноармейская, 100.

Тыва оюннар

Шаг-шаандан бээр бистин ада-өбгелерин чөр санай дөртүл-төрө аайы-биле бөдүк-бөдүк өлдерип чурттан чораван улуг наздык улус билер. Бичан мен б хардыг турган боор мен. О үелерде бистин бо үе ышкаш хөгжүм аймаа бар эвес. Салым-чаванын кижилер чүгле бизаныч, чааган ойнаар. Ону хөлөк сонууруган көөр мен. Ол үездэ кады-хожа болган еске-даа, аалдар амы-хууда амыкшып кылды дооскаш, даштар доосту шактарын ажыглап, бог-боттарын чаалап, бир-ле өгте чыгып алган. Дээ-дилмап, тоодажып, каяктык, салып-чугалажып, тынзык-тажып, каттарынын кызы-буру оюннаны ойнап чораван сатгыжыда артып калган.

Бир-ле оюну, амгы үеини аныктарын сонуугаадыры биле бижал омур мен. Улуг наздык улустар көргөн-даа

Май-ола МОНГУШ.

14 МУН АМЕРИК ДОЛЛАР...

Чаа өг-бүлө тууларга хаалаарыштыр Кувейттиг чааа солуи шиптинири хүлээп алган: кувейт кысты кадай кылдыр дзон оол бурузунге 14.000 америк доллар ашканы турарын чааак доонтакан. Кувейттин чааанын ол шиптинири кол сорулгазы — чурттакчыларын өөр төрүрү көү-дедир. Чоунун санын көү-деир сорулга-биле бир ар-ниж элзэн наш хөрө-жөннери кадай кылдыр азырын база чөпшээрэн. Калайлыг кижэ ийги кадай алырга 3,5 муу доллар, а туку кадайны алм-га-7 муу, төртүзү дээр 10 муу доллорго төлээр. ЭДДЕПТИГ ЧАЧЫЛДАР Делегейин амгы үедэ 6 миллиард 400 муу (60 ме-

башкы амандаа чиник, боду омак-сөргөк. Муруну Америкада сураттыг анык болган балыкчы. КЫМНЫН ЧЕПСЭ ИРГИ? Намбиянын сонгу девис-кээринге тузуг кылдыр черин казып турган үедэ хой бөо-чөесек тыгылган. 2 муу ажыг боолар, оларын хой муу курлаавор октары. Кайы күрне ол бөо-чөесек тин шыгжааны ам дээрине билде толарагылаттымаан. Бичалажон колонизаторларын бөо-чөесэ болуп магат чок деп санап турба. 189-1895 чылдарда немец колонизаторлар ол черини овамбо деп аймак улзууну тура харышканын нарыжызы биле баскан.

Индекс 6671000. Кызыл хоорай Красноармейская, 100.

«ПАРТОКРАТ»

Култура амыкдакчыларынын хуралы орайгады доо-зудган. Анаа чугалашкан кол-ла айтырыг — кадрларын чедипшез, а сөүлү үедэ оларын удуртукчуу кылдыр муон мурунда партия шу-гуундан еске чеге ажаллап чорбан, амыс эртем-били-даа күгө парти биле кол-башкы анык хөрөжөнни та-надала турган болган. Суурда сургажыан, бог-тыныгыр артистерин бирээзи, бо Култура бажынынын Саза бир «айлап-жуку» — үш уругтарын авазы, аштакты Саарбай Ондар туруп келгеш: — Кижэ билеп чадаар чү-ве-даа чок ышкаш-тыр. Биске ам келир деп турар даргавыс анык-даа, арга-дуржугады-даа хире кижэ джико-дир. Ону хуулап алган, чептестери-вис-биле демисшесинес кан-дыгы? Партия дүштү-ле дээр, коммунист чоран кижэ бү-рү-нү-ле удуртаткан, ону «партократ-партократ» джи-бер-бери бир демик ажал-дамышык биле бээр — дзын, олдурун ап чыгарды, күбүгүн бажын Дошпур-оол. Донгак тура халып келгеш, савыш-сеткилин тө каал эгелзэн: — Эргим ха-дуам! Чөжеге чедир партократтарга бажы-мыс билдигир ууус бис. Мен-не демократияны тала-зынза мен. А Саарбай угбай

Новелла

вадай бербес, топтуг-томаан-дыл дирткел кижэ чүв-дир. Бичала-даа култура кил-динин эргелекчиинге нам шу-гуунга амыкдап чоран кижэ кээр дээрин билеп каан, ол иштинде халчок өөрзөн. Каныг-даа амыкда эр-харысала, сагыла-чурум деп чүвө бар богай. Амгы үедэ бисте каныг-дир. Кижэ буруз бодунун бажы-биле кылааштар дээрге, борбак боорга арай естип турар хевиринг Чөре мнаш негелде-диг удуртук келин. Оон эчевис-холовас көстү бээр мнашан деп бажыныга бодан турган бодалдарын савымы-

боду кызыл билетти чүрээни дужунга ыдыкты-биле кала-галап чоран болган ол пар-тократты бисти баштамын, чагырап деп турарына удуур мен, эштер. Уран чүгүлүвүстү уран чулге бердинген кижэ-дир удууртун күээр мен — дээр, клуб директору Алексей Байырже көргөн.

Директор бо районга үр амыкда-даа бола, култура амыкдагына нагелсепт ир-жикчан чоран мен дээрдеп еске, уш-баш чок сөстөр шы-

шаан, ажыла хуулап алып дугайында хурала чедир кижэ бурузуну шынгымы бодал-нырын ол сүмелзэн. — Дүргү хуралада дүш-күрүл-ле болду аа, Дошпур? — деп, Саарбай угбай Дош-пур-оолдан чугаа эрэн. — Че, харын, амыкдап-ла шылаар болза, чараш-чагай-даа кыс чорук деп, ооуу дүште-даа чок харысалаан. — А партократ деп тур-ганы чүчү болду? — деп, Саар-бай улам хамылаан. — Че, ол мээр хуу хөрө-жү-дир. Кижинин арныга кай-нына «партократ» сен дей бээр мен аан — дээр, Дош-пур-оол бажын алган, час дугайында бир-ле аялган ой-най берген. А ол култура килдининг чаа эргелекчиинг Шенне Шев-вер-ооловна дээрин «парто-крат» деп өстү дынашан, мен, еске коланда кирип келген мал-биле дөмөк, чеже-даа е-келеп, «сүкүлөп» турза, кы-лып чоран амыктын им-демээ болуп, «партократ» деп еске мээр-биле кал чур-тап-ла чорай аан дээр, сөк-кылын хамындаан хуу-м-зүрүп каар кижэ болган. Оон соонда ол чөк-каныга ол өс-тү амыкгаар ууус ховартап бар чорурту амыклардан кө-гүп турар алган.

Монгуш ДОРЖУ.

дегейге эи удул болган узун кижэ — кылда Жень Йинали турган. Оон уузуу — 248 сантиметр. А бистин бо хунеривесте делегенде эи узун өр киязи — Индия-нын 27 хардыг чурттак-чызы Паримал Чандра Вар-ман. Оон уузуу — 258 сан-тиметр ажа берген.

ДЕЛЕГЕЙДЕ ЭН ААР ДЕНЗИЛГЕ КИЖИ Америянын Каттышкан Штаттарынын хамаатчы Кошкыны делегенде э-не-нар делзипти. Оон дензи-ге 262 килограмм чедер берген. Аар делзипти мөгелер-ден арышыга болган сузо деп хурешке ол хой уудаа чемжон болуп келген. И-чалжак оюкта чаа Япо-нига болган хурешке ону Суинна Шинода деп япон кыс «тинлэн». Оон сөвүн-де ийи спортук өг-бүлө тур-ган.

1982 чылда чедир де-алыр чөр — 3-34-26; кол реакторун оралакчылары — 3-33-91; — 3-34-17; харысалагы секретарь — 3-34-92; оралакчызы — 3-45-93;

КИЛДИСТЕР: ууус сенугтарын Советтерин, шитиле-полититиг болган социал айтырыгы — 3-34 19; — 3-34 98; улутчу — 3-34 49; 3-36 73; көзгө ажал-агы — 3-41 16; култура болган ууус өөредилгези — 3-39 15;

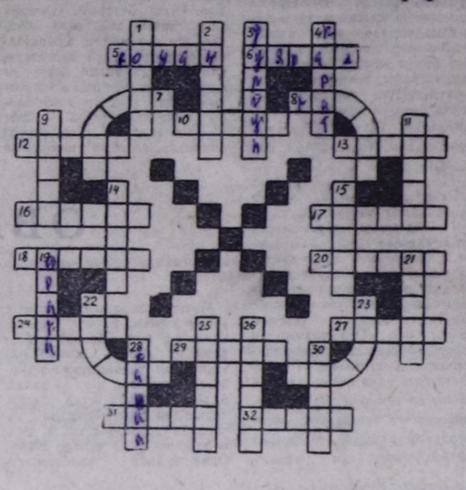
ууус сенугтарын Советтерин, шитиле-полититиг болган социал айтырыгы — 3-34 19; — 3-34 98; улутчу — 3-34 49; 3-36 73; көзгө ажал-агы — 3-41 16; култура болган ууус өөредилгези — 3-39 15;

ууус сенугтарын Советтерин, шитиле-полититиг болган социал айтырыгы — 3-34 19; — 3-34 98; улутчу — 3-34 49; 3-36 73; көзгө ажал-агы — 3-41 16; култура болган ууус өөредилгези — 3-39 15;

ууус сенугтарын Советтерин, шитиле-полититиг болган социал айтырыгы — 3-34 19; — 3-34 98; улутчу — 3-34 49; 3-36 73; көзгө ажал-агы — 3-41 16; култура болган ууус өөредилгези — 3-39 15;

ууус сенугтарын Советтерин, шитиле-полититиг болган социал айтырыгы — 3-34 19; — 3-34 98; улутчу — 3-34 49; 3-36 73; көзгө ажал-агы — 3-41 16; култура болган ууус өөредилгези — 3-39 15;

КРОССВОРД

ДОРА ДУРГААР: 5. «Ма-йы», майы майышак, баш-кы буу майышак, солуу, со-луу шоошак, сонгу бугу солушак. 6. Сарынал, ку-дара. 7. Эвикси. 8. Туретин дегир-херекеси. 10. Бакча култураны. 12. Тывада хем, чөр ады. 13. Салгы. 16. Дар кужу. 17. Тыва ак чөм. 18. Крокодилдер аймаанын бир хевир. 20. Кошан, тургал. 24. Медера, сарыма. 27. Ногаа аймаандан кылган чөм. 28. Экирген балыг оруу. 31. Кам-маган кундузу. 32. Сибирде хем.

УЗУН ДУРГААР: 1. А. Ко-нан-Дойдул чогаалынын маадары. 2. Енисейин бир улуг адыры. 3. Деян турар кижэ. 4. Умелг даштарын делзиз, хемчээл. 9. Шопту. 11. Каастала эдиле. 14. Мыл чөм. 15. Чылгычын эдиле. 19. Эвирип суксу. 21. А. С. Пушкинни шулуу. 22. Моол календары луги-нин ады. 23. Россиянын составында бир республика-нын үндени чурттакчы. 25. Огорор үнүжү. 26. Грузиянын эрте-бурунгу ады. 28. Маа-маган тулар оран-ва. 30. Тывада хоорай.

ТЫВЫҢАР

1. Ужар-Маалыр, Ушпа-Маалыр — Ужанда чүстүг Маалыр. (Бажымы—дирг амытанда) 2. Мени мында деп каячп билдир? (Бажымы—дирг амытанда) 3. Дашты кара, дал бөзгө таалакчы — ишти кызыл, иштежирге иделегил. (Бажымы этте). 4. Сирлек-Кадай 12 оолдуг, ортузунда чангыс хүүрөкти. (Бажымы—дирг амытанда)

Метпэ Бүрүшкевич САЛЧАКТЫН аар арааш мөчөөн-биле холбаштыр Монгуш-Тайга бо-лон Советинин кукумоу бо-лон «Малчи» сохлукту ли-ресияны чок ижлелеринге ха-ны кайжыдалды илгерилеп тур.

Тыва АССР-нин алдарлыг малчыны, «Малчи» сохлук-туу хоочун хойжуу

Республиканын улусчу чо-гаалды төвүчү амыкдак-чызы, сураттыг шулукуч Монгуш Баянович ДОРЖУНУҢ 53 харлап чораш, апрель 9-та хешертен мөчөөн Тыва-нын Чогаалчылар эвилеги, «Улуг-Хем» сеткүлүүн редак-циясы, Култура министр-ствозу, республиканын улус-чу чогаалды төвү амыкда-мышпаан, он өг-бүленине, чөккө кижилеринге хаы кайжыда-лын илередип тур.

АГАР САНЫ: «Тыва солбан № 363305». Тыва Республиканын Нсм удуур чөр, полиграфия болган нон саддынын хев-керттерин талазы-биле кү-рүне комитетинин типогра-фиязы Кызыл, Шеткинги болган Краветко кулумчу-зу, бажын № 1.

РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ: Н. С. Базыр (ка-номсалады секретары) А. С. Дембирел (кол ре-дакторун оралакчызы) В. М. Сат, К. К. Кат (кол редакторун оралакчызы), Ш. М. Суван, Н. С. Эрген.

РЕДАКЦИЯНЫН ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 3 43 31; келген кижилер күлзөп

Солун неделяда 5 катат үнер, Хемчээл 2 паралага алазы.

Тиражи 29500 экз.

Чангы № 71.